

SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASIN ANADOLU'DA TARİHİ YERLEŞİMLERİN KORUNMASI VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ*

Evaluation of The Intangible Cultural Heritage In The Context of Conservation and Sustainability of Historical Settlements In Anatolia

Dr. Öğr. Üyesi Nihal Arda AKYILDIZ**
Araş. Gör. Tuba Nur OLGUN**

ÖZ

Tarihi ve geleneksel yerleşimlerin korunmasında somut miras kadar somut olmayan miras da etkili olmaktadır. Kültürün korunmadığı; yalnızca fiziksel olarak koruma uygulamalarının yapıldığı yerleşim ve yapılarda, gerçekleştirilen koruma uygulamalarının sürdürülebilir niteliklere sahip olması mümkün değildir. Somut ve somut olmayan kültürel mirasın bir bütün olarak değerlendirilmesi ve yapılan uygulamaların bu değerlendirmeyi göz önünde bulundurarak gerçekleşmesi; mimari mirasın gelecek nesillere doğru bir şekilde aktarılması anlamında büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda Anadolu gerek somut gerekse somut olmayan kültürel değerleriyle koruma ve sürdürülebilirliğe dair uygulamaların detaylı olarak ele alınabileceği mirasa sahip olan, zengin bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu, pek çok konuda olduğu gibi kültürel yönden de oldukça zengin niteliklere sahip bir yerleşimdir. Stratejik konumuyla doğu ve batı arasında bir geçiş alanı olarak değerlendirilebilecek Anadolu, bu niteliğiyle birlikte zengin kaynaklarıyla da birçok medeniyetin ilgisini çekmiştir. Bu bağlamda antik dönemden itibaren yüzlerce farklı toplum-ve kültüre ev sahipliği yapan Anadolu, her anlamda çok yönlü ve köklü bir tarihe sahiptir. Gerek kentsel gerekse kırsal alanlarda antik ve geleneksel Anadolu yerleşimlerinde, el emeği ile yaşama alanı içinde yapılan üretimin oldukça büyük önem taşıdığı bilinmektedir. Doğusundan batsına tüm yerleşim alanlarında halk mimarisi, el sanatları, yöresel el işçiliği ile üretilen pek çok materyalin yer aldığı Anadolu'da, günümüzde bu üretimlerin kısmen yok olduğu; pek çoğunun ise yok olmaya yüz tuttuğu görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu üretimler, günümüze ulaşan eşsiz kültürel mirasın birer parçası olarak değerlendirilebilir. Köklü geçmişi ve sahip olduğu kültürel mirasla yalnızca ülkemizde değil; tüm dünyada önemli bir yeri olan Anadolu, bu bağlamda korunarak sürdürülmesi ve gelecek nesillere aktarılması gereken pek çok değeri bünyesinde barındırmaktadır. Bu değerlerin içinde tarihi ve geleneksel yerleşimler, çok yönlü olarak önemli bir yer tutmaktadır. Çalışmanın amacı, somut ve somut olmayan kültürel mirasın bütüncül olarak, tarihi ve geleneksel yerleşimlerin korunmasına ve sürdürülebilirliğine etkilerini, bu anlamda zengin bir örnek olan Anadolu üzerinden ortaya koymaktır. Çalışma, tarihi yerleşimlerin korunması ve sürdürülebilirliğine somut olmayan kültürel miras bağlamında bir bakış açısını ve buradan hareketle Anadolu'dan, kültürel miras bağlamında Manisa-Kula, Konya-Sille ve Malatya-Balaban'a ait alan incelemelerini kapsamaktadır. İncelenen yerleşimler, somut olmayan kültürel mirasın mekânla ilişkisi bakımından özgün nitelikleri ile öne çıkmaktadır. Literatür araştırmaları ve yerinde yapılan alan incelemeler, çalışmanın temel yöntemlerini oluşturmaktadır. Çalışma sonucunda elde edilen verilerin, mimari mirasın ve tarihi yerleşimlerin korunması ve sürdürülebilirliği bağlamında somut olmayan kültürel mirasın öneminin anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Somut olmayan kültürel miras, Anadolu, tarihi ve geleneksel yerleşimler, koruma, sürdürülebilirlik.

ABSTRACT

Intangible cultural heritage is effective as well as tangible heritage in the conservation of historical and traditional settlements. In settlements and structures where culture is not conserved, only physically conservation practices are made, it is not possible for conservation practices to have sustainable qualifications. Evaluation of tangible and intangible cultural heritage as a whole and implementation of these practices taking into account this evaluation; it is of great importance in terms of transmitting architectural heritage to future generations correctly. In this context, Anatolia emerges as a rich area with its heritage, in which both tangible and

* Geliş tarihi: 9 Mart 2020 - Kabul tarihi: 8 Aralık 2020

Akyıldız, Nihal Arda; Tuba Nur Olgun. "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Anadolu'da Tarihi Yerleşimlerin Korunması ve Sürdürülebilirliği Bağlamında Değerlendirilmesi" *Millî Folklor* 128 (Kış 2020): 234-243

** Fırat Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Elazığ/Türkiye, nihaldada@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1948-188X.

*** Fırat Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Elazığ/Türkiye, tnbaz@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5654-0020.

intangible cultural heritage and practices related to conservation and sustainability can be addressed in detail. It is not only in our country with its deep-rooted history and cultural heritage; Anatolia, which has an important place all over the world, contains many values that must be conserved in this context and transmitted to future generations. Historical and traditional settlements have an important place in these values in many ways. Attracting the attention of many civilizations with its strategic location and the resources it contains, Anadolu has traces from almost all of these civilizations in every point from east to west. The aim of the study is to reveal the effects of intangible cultural heritage on the conservation and sustainability of historical and traditional settlements through Anatolia, a rich example in this sense. The study includes a perspective on the conservation and sustainability of historical settlements in the context of intangible cultural heritage and field studies of Manisa-Kula, Konya-Sille and Malatya-Balaban from Anatolia. The investigated settlements stand out with their qualities in terms of the relationship of the intangible cultural heritage with space. Literature researches and on-site investigations are the main methods of the study. It is thought that the data obtained as a result of the study will contribute to the understanding of the importance of intangible cultural heritage in the context of the conservation and sustainability of architectural heritage and historical settlements.

Key Words

Intangible cultural heritage, Anatolia, historical and traditional settlements, conservation, sustainability.

Giriş

Anadolu, pek çok alanda olduğu gibi kültürel yönden de oldukça zengin niteliklere sahip bir yerleşimdir. Stratejik konumuyla doğu ve batı arasında bir geçiş alanı olarak değerlendirilebilecek Anadolu, bu niteliğiyle birlikte zengin kaynaklarıyla da birçok medeniyetin ilgisini çekmiştir. Bu bağlamda antik dönemden itibaren yüzlerce farklı toplum ve kültüre ev sahipliği yapan Anadolu, her anlamda çok yönlü ve köklü bir tarihe sahiptir.

Gerek kentsel gerekse kırsal alanlarda antik ve geleneksel Anadolu yerleşimlerinde halk mimarisi, el sanatları ve yöresel el işçiliği ile yaşama alanı içinde yapılan üretimin oldukça büyük önem taşıdığı bilinmektedir. Doğusundan batısına, tüm yerleşim alanlarında el işçiliği ile üretilen pek çok materyalin yer aldığı Anadolu’da, günümüzde bu üretimlerin kısmen yok olduğu; bazılarının ise yok olmaya yüz tuttuğu görülmektedir. Bununla birlikte gündelik yaşam düzenlemimizi zenginleştiren ve sosyalleşme araçları olarak da kabul gören düğün, sünnet, nişan, bayramlaşma, cenaze gibi pek çok geleneksel etkinlikler de günümüze ulaşan kültürel mirasın birer parçası olma değerindedir.

Miras kavramı genişleme ve anlamsal aktarımla karakterize edilirken 20. yüzyılın sonlarında genellikle anıt ve kültürel mekânların da yerine kullanılan ve uluslararası kararlarla kabul gören bir genelleştirmeye kavuşmuştur (Vecco 2010:322). Bu bağlamda kültürü koruma ve gelecek nesillere aktarma üzerine yapılan çalışmaların, dinamiklik ve durağanlık olguları ile biçimlendirildikleri görülmektedir. Bu olgular, kültür mirası bağlamında ele alındıklarında, somut kültür mirasının durağan, somut olmayan kültürel mirasın ise dinamik olduğu ifade edilebilir (Metin Basat 2013:62). Somut kültür mirası olarak değerlendirilebilecek olan yapılar ve bu yapıları meydana getiren mekânlar, somut olmayan kültürel mirasın dinamizmi ile şekillenmekte ve düzenlenmektedir. Bu bağlamda mimarlıkta somut kültürel miras kadar somut olmayan kültürel mirasın da etkilerini görmek mümkündür. Söz konusu miraslar, kimi zaman gelişen ve değişen dünya şartlarına göre kendilerine yeni yaşama zeminleri bulmuş; kimi zaman da gelişen sanayileşme ve hızlı kentleşme karşısında yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır (Türkyılmaz 2013:42). Buradan hareketle yapılan çalışmanın amacı, köklü bir kültürel mirasa sahip olan Anadolu’da yer alan mimarinin biçimlenişinde, somut olmayan kültürel mirasın etkilerini ortaya koymaktır. Yerleşim alanlarındaki anıt yapılar ve sivil mimari örnekler, somut olmayan kültürel mirası pek çok anlamda yansıtan mekânsal düzenlemeler olmuş-

tur. Bunların içerisinde öne çıkanlar halk mimarisi, el sanatları, yöresel işçilik ürünleri olmuş bunun yanı sıra toplumsal ve bireysel alışkanlıklarla süregelen gündelik yaşam ritüelleri de kültürel miras değeri taşıma niteliğinde olmuştur. Özellikle Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi incelendiğinde, kültür eğitimine ve bunun aktarılmasına ne denli önem verildiğini görmek mümkündür. Kültürün sürdürülebilir kalınma hedeflerinden biri olarak da işlevlendirilmesi konuya önemli bir destek kazandırmıştır (Gürçayır Teke 2013:32).

Bu kapsamda somut olmayan kültürel miras ve tarihi yerleşimlerin korunarak sürdürülebilirliği incelenerek elde edilen veriler ışığında Anadolu’da somut olmayan kültürel mirasın, mekânların korunması ve sürdürülebilirliğine etkileri değerlendirilmiştir. Çalışma yöntemi olarak ilgili literatür incelenmiş ve yerinde gözlemler yapılmıştır. Sonuç olarak, bu çalışmanın tarihi çevrelerin korunması ve sürdürülebilirliğinde somut olmayan kültürel mirasın önemli rolüne dikkati çekmesi hedeflenmektedir.

Somut Olmayan Kültürel Miras Bağlamında Tarihi Yerleşimlerin Korunması ve Sürdürülebilirliği

Kültürel miras, somut ve somut olmayan verileriyle bir bütündür. Bu anlamda somut kültürel mirasın önemli bir parçasını oluşturan mimari de somut olmayan kültürel mirasın izlerini taşımaktadır. Mimarlığın önemli bir parçası olan mekân, insan davranışları üzerinde somut olduğu kadar somut olmayan bağlamda da etkili olmaktadır (Altman, vd. 1977:187). Buradan hareketle pek çok mimari veriyi içeren tarihi yerleşimleri, somut olmayan kültürel mirası göz önünde bulundurarak korumak, bu yerleşimlerin sürdürülebilirliği bağlamında büyük önem taşımaktadır.

UNESCO 1972 öncesi hazırlamış olduğu kültür sözleşmelerinde, kültürel mirasın önceliğini ‘objeler’ yani taşınabilir tarihi eserler olarak kabul etmekteyken, kültürel mirasın sadece somut değil, somut olmayan kültürel miras değerlerini de içerdiğine dair çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmaların başında, özellikle 1972 yılında imzalanan Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşmesi ve UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı) tarafından 2003’de Paris’te düzenlenen 32. Genel Konferansında kabul edilen ‘Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’ gelmektedir. Uluslararası bir değer olarak kabul edilen Dünya Miras Sözleşmesi’nde ilk kez *varlık* (property) kavramı yerine miras (heritage) kavramının kullanılması, korunması zorunlu olan değerlerin tek bir devlete ait olamayacak kadar büyük olduğunun kabulünü de beraberinde getirmiştir (Akipek, 2001:13). Bu yönüyle Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi diğer sözleşmelerden farklı olarak, taşınmaz kültürel değerleri öncelleyen ve yapı/mekân odaklı bir sözleşme olarak kabul görmektedir (Oğuz 2013:7). Türkiye 19 Ocak 2006 tarihli ve 5448 sayılı ‘Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun’la birlikte bu koruma sürecine dâhil ve taraf olmuştur. Bu sözleşmenin genel hükümler bölümündeki tanımlarda yer alan ‘somut olmayan kültürel miras’ kavramı, ‘*grup/topluluk ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulama, anlatım, temsil, bilgi, beceri ve bunlara ilişkin araç, gereç ve kültürel mekânlar*’ olarak tanımlanmıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı). Bu mekânlar, doğum, sünnet, evlenme, ölüm gibi geçiş ritüellerine bağlı olabileceği gibi, cami, türbe, yadır, mezarlık, hıdırlık, bayram yeri gibi halk inançlarına veya bağ bozumu, yayla şenliği, köy yaşantısı gibi halk hayatına yönelik olabilir (Oğuz 2007:32).

Bugün miras olarak kabul gören değerlerin, ortaya çıktığında miras olarak kabul edilmediği, zaman içinde farklı birçok faktörün devreye girmesiyle miras olarak nitelendirildiği bilinmektedir (Skounti 2009:138). Nesilden nesle aktarılan miras değerler, birey

ve toplumların doğal ve yapılı çevreyle etkileşimlerini aktif kılarak onlara bireysel ve kolektif bellek, kimlik, aidiyet ve devamlılık duygusunu sağlamaktadır. Bu ürün/mekân ve birey/topluluk arasındaki diyalog; bulunduğu toplumda kültürel mirasa, çeşitliliğe ve yaratıcılığa duyulan saygı ve sempatiye katkılar sağlamaktadır. Bu anlamda Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'ne göre *somut olmayan kültürel miras alanları, somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlev gören sözlü gelenekler/anlatımlar, gösteri sanatları, toplumsal uygulamalar, ritüeller/şölenler, doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamaların yanı sıra el sanatları geleneği* olarak sıralanabilmektedir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı). Kuşaktan kuşağa aktarılabilen somut olmayan kültürel miras, toplulukların/grupların doğa, çevre ve tarihleriyle olan etkileşimlerine bağlı olarak, sürekli yeniden yaratılır ve bu döngü kimlik ve devamlılık duygusu sağladığı gibi kültürel çeşitliliğe de katkıda bulunur. 'Koruma' terimi ise, *'somut olmayan kültürel mirasın yaşatılabilmesini güvence altına alma'* anlamına gelir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı). Bir kültürel miras olarak tarihi yerleşimlerin korunmasına dair en belirgin çalışmalar, 1964 tarihli Venedik Tüzüğü'yle başlamıştır. 1975 tarihli Amsterdam Bildirgesi'yle mimari mirasın yerleşim düzeyinde korunmasına yönelik çalışmalar detaylandırılmıştır. İlerleyen süreçte de tarihi yerleşimlerin korunmasına yönelik yasa ve uygulama boyutunda gelişmeler devam etmiştir (Ahunbay 2004:112, Çelik vd. 2007:2). Aslında kültürel mirasla ilgili yasal düzenleme/uygulamalar toplumdan topluma değişiklik gösteren kimlik, aidiyet ve hak sahipliğine koşut biçimde özellikle *somut olmayan kültürel miras* her toplum için farklı anlamlar taşımaktadır. Bu anlamlar gücünü yerelden alarak bilgi, deneyim, gelenek ve inançlara karşılık gelmektedir (Skounti 2008:75). Günümüzde bu değerlerle koruma döngüsü içinde yer alan öznelere, kültürel miras değerleri olarak toplumların yüklediği 'korunmaya değer statü ve değerlerle' birlikte hayat bulmuştur (Eryazıcı vd. 2018:638). Buradan hareketle kabul gören kültürel mekân ve birikimler, temsil ettikleri bu değerlerle korunarak diğer nesillere aktarılma gayretiyle varlığı sürdürülmüştür. Bu gayretin odağı sadece üretimlerle değil, kolektif belleğin kurulması, kültürün aktarılması ve korunmasına imkan sağlayan mekânlarla da gerçekleşmiştir (Oğuz 2018:88, Selçuk 2018:366).

Tarihi yerleşimler de önemli mekânsal düzlemler olarak, görünüşte dayandıkları karmaşık yapıların aksine, basit simgesel bağlarla bir arada yaşayan organizmalar olarak değerlendirilmektedir (Akyıldız vd. 2019:205). Bu bağlamda somut olarak yapısal öğeleri içerirken somut olmayan anlamda ise Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde yer alan somut olmayan kültürel miras alanlarının pek çoğunu bünyelerinde barındırırlar. Özellikle topoğrafya, iklim, su kaynakları, bitki örtüsü, toprak yapısı ve çeşitli işlevlere sahip olan geleneksel yapılar, geleneksel mimariyi şekillendiren somut değerler olarak ifade edilirken; çevresel imgeler, toplumsal yapı, aile yapısı, akrabalık norm ve kuralları, konuta ait yaşam şekli, üretim biçimleri, gelenekler, folklor ve çeşitli toplumsal uygulamalar ise geleneksel mimariye yön veren soyut kültürel değerler olarak ifade edilebilir (Çal 2012). Buradan hareketle söz konusu yerleşimlerin korunmasına yönelik çalışmaların öncelikle bu alanların ve sahip oldukları mimari mirasın somut varlığını korumaya yönelik olarak ortaya çıktığı; özellikle son yıllarda yapılan uygulamaların ise somut olmayan kültürel mirası da göz önünde bulundurarak gerçekleştiği görülmektedir. Toplulukların geçmişini ve ortak kolektif kimliği güçlendiren ulusal miras değerlerinin günümüz toplumlarında yaşatılması ve korunması oldukça güç hale gelmiştir (Holtorf 2011:8). Bu anlamda Anadolu yerleşimlerinin bütüncül anlamda korunma sürecinin geç başladığı ve son yıllara kadar yavaş ilerlediğini söylemek mümkündür. Sürec

içerisinde kültürel mirasın toplumsal anlamdaki değerinin geç anlaşılması, Anadolu topraklarında pek çok somut olmayan değerın yitirilmesine neden olmuştur. Tarihi yerleşimlerde somut olmayan kültürel mirasın korunması, sürdürülebilirlik yaklaşımlarıyla da yakından ilişkili görülmeye başlanmıştır. Sürdürülebilirlik kavramı olarak, 1987 tarihli Birleşmiş Milletler Brundtland Raporu olarak da bilinen Çevre ve Kalkınma Komisyonu raporunda, bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeksizin karşılamak olarak tanımlanmıştır (Öksüz vd. 2017:60). Bu tanım, pek çok ihtiyacın da karşılanmasını sağlayan somut olmayan kültürel mirasın korunmasını destekler niteliktedir. Buradan hareketle sürdürülebilirliğin koruma uygulamalarının temel gerekliliklerini destekler nitelikte olduğu; bu bağlamda somut olmayan kültürel mirasın korunmasının, gerçekleştirilen koruma uygulamalarının sürdürülebilir olması bağlamında büyük önem taşıdığını belirtmek mümkündür.

UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesine taraf olan ülkelerden biri olan Türkiye, “İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesine bugüne kadar 18 önemli kültürel miras unsuru kaydettirmeyi başarmıştır (UNESCO Türkiye Milli Komisyonu). Bu bağlamda ülkemizde, özellikle Anadolu tarihi yerleşimlerinin hemen hemen hepsinde, yukarıda sözü geçen, geleneksel paylaşım ve dayanışma kültürünü destekleyen; bununla birlikte nesiller boyunca sürdürülen yerel bilgi, beceri ve pratiklerden oluşan somut olmayan kültürel miras alanlarının tamamının yer aldığını belirtmek mümkündür (Ölçer Özünel 2017:22).

Anadolu’da Somut Olmayan Kültürel Miras Değerlerinin Mekânla Olan İlişkisi

Anadolu’nun doğusundan batısına kadar hemen hemen her tarihi yerleşimde, somut kültürel miras olarak yapıların ve bu yapıları oluşturan mekânların somut olmayan kültürel mirasın izlerini taşıdığını görmek mümkündür. Somut ve somut olmayan kültürel mirası bütüncül olarak bünyelerinde barındıran Anadolu geleneksel yerleşimleri, her iki değeri de bir arada incelemek ve değerlendirmek açısından özgün değerlere sahiptir. Bu bağlamda çalışma kapsamında incelenen Manisa-Kula, Sille-Konya ve Malatya-Balaban örnekleri, Anadolu’nun farklı noktalarında, somut olmayan kültürel mirasın farklı alanlarının mimariye ve yerleşime etkilerini inceleyebilmek açısından önemli örneklerin başında gelmektedir.

Manisa iline bağlı Kula yerleşimi, günümüzde geleneksel alanı büyük ölçüde korumakla birlikte yeni yapılaşmanın da olduğu tarihi çevrelerden biridir. Anadolu’nun batısında, Ege bölgesinde yer alan Kula, geleneksel yerleşim alanı olarak tipik bir Osmanlı kenti niteliği taşımaktadır. Kula yerleşiminde, anıt yapılar ve özellikle sivil mimari örnekleri, çok yönlü niteliklerinin yanı sıra somut olmayan kültürel mirasın pek çok alanını yansıtmalarıyla da öne çıkmaktadır. Bu alanların başında halk mimarisi ve yerel içliğin egemen olduğu geleneksel el sanatları gelmektedir. Bu bağlamda geleneksel yerleşim alanlarında geçmişin gelenekselci aktarım ortamlarıyla edinilen bilgi ve birikim somut olmayan kültürel mirası destekleme kapasitesinde olmuştur (Gürçayır Teke 2013:36). Yapıların yöreye özgü halk mimarisini yansımasıyla birlikte; bu yapıların oluşturduğu özgün sokak dokularının da somut olmayan kültürel miras olarak halk mimarisi kapsamında değerlendirilebilir. Yapıların birbirlerine göre konumları, çatıların biçimlenişi ile sokaklarda gölge alanlar oluşması ve sokağa açılan katlarda boşlukların az olmasıyla öne çıkan mahremiyet kaygısı gibi nitelikler, mekânın somut olmayan kültürel mirasa göre şekillenmesini göstermektedir (Şekil 1). Buna ek olarak yerleşimde yer alan tarihi sokakların geleneksel sünnet ve evlilik gibi şölenlere de ev sahipliği yapması, yerleşimin sahip olduğu somut olmayan kültürel mirası mekân bağlamında gözler önüne sermektedir.

(Şekil 2). Çeşitli geleneksel şölenlerin, Kula'nın tarihi sokaklarında gerçekleştirilmesi, bu yerleşimi somut ve somut olmayan kültürel mirasın bir arada incelenebilmesi açısından da önemli hâle getirmektedir. Ayrıca Kula'da gerçekleştirilen dokumacılık faaliyetleri de mekânları şekillendirmiş ve günümüze önemli bir kültürel miras olarak ulaştırmıştır (Şekil 3). Tüm bu verilerle birlikte, yörenin kendine özgü folkloru, türküleri ve edebi metinleri de somut olmayan kültürel miras olarak Anadolu'nun niteliklerine zenginlik katmaktadır. Yerleşim alanının bu değerlerle birlikte civar illerden de kısa ve uzun süreli turist çektiği bilinmektedir. Alanın bu değerlerle kazandığı sürdürülebilir kalkınma ivmesini turizme borçlu olduğu kabul edilmektedir. Turizmin, kalkınma kavramıyla yakın ilişkili olduğu ve bunun 'yerleşim alanlarının olağanüstü evrensel değerini korumaya katkıda bulunacak pratik araçlardan' biri olarak kullanılmasında yarar olduğu bilinmektedir (Labadi 2013:111).

Şekil 1. Kula'da halk mimarisini yansıtan sokaklardan biri (14.05.2016)

Şekil 2. Kula'da geleneksel sünnet şenliği (14.05.2016)

Şekil 3. Kula'da konutun giriş mekânında yer alan dokuma tezgâhı (Köşklük 2009)

Anadolu'da somut olmayan kültürel mirasın mekâna etkilerinin görüldüğü yerleşimlerden biri de Konya'ya bağlı Sille köyüdür. İç Anadolu bölgesinde, Konya kent merkezinin kuzeybatısında yer alan Sille; Rum, Ortodoks Türk ve Müslüman nüfusun bir arada yaşadığı; bu nedenle kültürel anlamda çok yönlü bir mirasa sahip olan önemli bir yerleşimdir. Gerek yapı stoğuyla, gerekse el sanatlarıyla somut olmayan kültürel mirasın mekâna etkilerinin yoğun olarak görüldüğü Sille yerleşimi, bu anlamda incelemeye değer pek çok niteliği bünyesinde barındırmaktadır. Somut olmayan kültürel miras değerlerinin 'sürekli yeniden yaratılan' doğasıyla özgünlüğünü geçmişten bugüne sürdürüyor olması; yerleşim alanının mekânsal dokusunun (tasarım, malzeme ve işçilik) sahip olduğu değerleri muhafaza ediyor olmasına da bağlıdır (Labadi 2013:121). Yöreyle özgü Sille taşıyla ve geleneksel yapım teknikleriyle inşa edilen yapılar, halk mimarisinin önemli örnekleridir. Bununla birlikte yerleşimin hâkim bir noktasında bulunan ve geçmişi oldukça eskiye dayanan Aya Elenia kilisesi, dini ritüeller bağlamında, Sille'de somut olmayan kültürel mirasın temsilcisi olan özgün mekânların başında gelmektedir. Ayrıca Sille el sanatları içinde öne çıkan ve günümüzde de yapımı devam eden halı dokumacılığına ait mekânlar, Orta Anadolu'da konumlanan bu yerleşimi somut olmayan kültürel miras anlamında zengin kılmaktadır. (Şekil 4, 5, 6). Bu bağlamda Sille, gerek çeşitli işlemlere sahip olan tarihi yapılarıyla; gerekse bu yapılarda gerçekleştirilen ibadetler, törenler ve yöresel el işçiliği ile üretilen pek çok materyalle somut ve somut olmayan kültürel mirası bir arada incelemeye olanak tanıyan önemli bir yerleşimdir.

Şekil 4. Yöreye özgü Sille taşıyla inşa edilen bir yapı (13.05.2017)

Şekil 5. Aya Elenia Kilisesi (13.05.2017)

Şekil 6. Dokuma Tezgahı (Tapur, 2009)

Anadolu'nun batı ve orta bölgelerinde olduğu gibi doğu bölgelerinde de tarihi yerleşimlerde mekânların somut olmayan kültürel mirasa göre şekillendiği örneklerle sıkça rastlanmaktadır. Bu örneklerden biri de Malatya-Balaban yerleşimidir. Malatya'ya bağlı Darende ilçesinin bir kasabası konumundaki Balaban, halk mimarisi ile inşa edilmiş kerpiç yapıları ve bu yapıların; aynı zamanda sokakların, yörenin geçim kaynağı olan kayısı üretimine uygun olarak şekillenmesi ve kullanılmasıyla somut olmayan kültürel miras bağlamında önemli niteliklere sahiptir. Bir toplumsal uygulama olarak değerlendirilebilecek olan kayısı kurutma işlemi, yılın belli zamanlarında bölge halkının yardımlaşarak gerçekleştirdiği bir üretim biçimi olarak da ifade edilebilir (Şekil 7). Bu anlamda, yöre halkının yerleşimde yer alan sokakları hoşgörü ve dayanışma içinde kayısı kurutma işlemi için kullanması, somut olmayan kültürel mirasın bir parçası olarak önem kazanırken; bu sokaklarda bulunan tarihi ve geleneksel yapıların birer mimari değer ve somut miras olması, her iki miras değerini de bir arada incelemeyi ve değerlendirmeyi mümkün hâle getirmektedir. Bununla birlikte yörede somut olmayan kültürel miras, pek çok sanatsal verinin içinde de yer almaktadır. Bu verilerin başında ise yörede yetişen ressamların, özgün mimariyi konu edindikleri resim çalışmaları gelmektedir (Geçen vd. 2018:54) (Şekil 8).

Şekil 7. Balaban'da halk mimarisini yansıtan kerpiç yapılar ve kayısı kurutulan sokak (28.08.2020)

Şekil 8. Resim sanatına konu olan halk mimarisi: Malatya/Beşkonaklar (Demirbağ 2012)

UNESCO vasıtasıyla somut olmayan mirasın resmi olarak tanınması ve korunma ihtiyacı geleneksel ve tarihi yerleşim alanlarına da önemli nitelikler kazandırmıştır. Uluslararası alanda, kültürel mirasın somut olmayan yönlerinin açık bir şekilde kabul edilmesiyle elde edilen değerler, sürdürülebilir gelişme stratejileri olarak da araç olmuştur.

Mekân ve sosyal davranışlar arasındaki ilişki, tarihi ve geleneksel yerleşim alanlarına bakışı değiştirmiş ve geliştirmiştir (Altman 1975:28). Bu anlamda yerleşim alanlarının sahip olduğu birikim ve yaşayanların aktardığı beceri/bilgi sosyal, kültürel ve entelektüel bağlamının önemini yaratılması ve sürdürülmesini sağlamıştır (Blake 2001:31). Buradan hareketle analizi gerçekleştirilen üç yerleşim alanı da sahip olduğu somut olmayan kültürel miras değerleriyle, bağlı oldukları Manisa, Konya ve Malatya illerinin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine, ekonomik, sosyal ve kültürel katkılar sunmaktadır. Üç yerleşim alanı da bugüne kadar, sahip olduğu yöresel/yerel değerlerini (festivaller, turistik değer, yöresel gıda üretim geleneği, gelenek/göreneklerinin zenginliğiyle birlikte) koruyarak; turistik, ekonomik ve sosyo-kültürel katkılarla yerleşim alanlarının sürdürülebilir kalkınmasına destek olmaya devam etmektedirler.

Sonuç

Birçok medeniyete ev sahipliği yapan Anadolu toprakları, tüm dünyanın kabul ettiği önemli kültürel mirasları da bünyesinde barındırmaktadır. Bu toprakların bazı kentsel ve kırsal yerleşim alanlarında, muhafaza edilmeye çalışılan pek çok somut ve somut olmayan kültürel mirasın bulunduğu; bu bağlamda söz konusu değerleri koruyarak gelecek kuşaklara aktarma sorumluluğunun ulusal ve uluslararası sözleşmelerle güvence altına alındığı görülmektedir.

Anadolu topraklarında hüküm süren her medeniyet bu coğrafyaya, kültürel, dini ve toplumsal birçok gelenek/görenek ve yaşam alışkanlıkları kazandırmıştır. Kuşaklararası aktarımla diğer nesillerin de yaşam rutinleri haline gelen bazı kültürel, dinî ve sosyal etkinlikler bu yerleşim bölgelerinin zenginlikleri olarak günümüze kadar süregelmiştir.

Anadolu'nun kültürel mirasına şahitlik eden yapılar ve sosyo-kültürel etkinliklere sahne olan mekânlar da somut olmayan kültürel mirasın izlerini taşımaktadır. Kültürel mirasın mekânla kurduğu sessiz diyaloga örnek olarak seçilen yerleşim bölgelerinden Manisa-Kula, Konya-Sille ve Malatya-Balaban'a ait somut olmayan kültürel miras örnekleri, Anadolu'nun doğusundan batısına uzanan değerleri ortaya koymuştur. Buna ek olarak, Anadolu topraklarının hemen her köşesinde olduğu gibi, çalışma alanları olan Manisa-Kula, Konya-Sille ve Malatya-Balaban'da da değişen iklim, coğrafi koşullar, dini/sosyal/kültürel zenginlikler ve farklılıklar pek çok türkû, edebî metin ve halk oyunlarının oluşumuna da ilham kaynağı olmuştur. Bu kültürel zenginliklerin oluşum ve üretim sürecine, içinde buldukları tarihî doku ve mekânsal çevre de önemli katkılar sağlamıştır. Yerleşim alanlarına ait olan ve kimi zaman kayıt altına alınamayan somut olmayan kültürel miras değerlerinin, diğer nesillere de aktarılması ve toplumsal yaşamın akışında sosyal sürdürülebilirliğe de katkı sağlaması gerekmektedir.

Yerleşimlerdeki anıt yapılar ve sivil mimari örnekleri, somut olmayan kültürel mirası pek çok konuda yansıtmaktadır. Bunların içerisinde öne çıkanlar halk mimarisi, el sanatları ve toplumsal/bireysel alışkanlıklarla süregelen gündelik yaşam ritüelleridir. Bu bağlamda konu incelendiğinde mekân kararlarına da etki eden ve korunup diğer kuşaklara aktarılması gereken somut olmayan kültürel miras örneklerinin özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

-Yerleşim bölgesindeki kültürel ve sosyal yapının şekillendirdiği mahremiyet duygusu; yapıları ve ortak kullanım alanlarını -sokak, meydan, dini yapılar ve pazar alanları gibi mekânlar- şekillendirmiştir. Bu toplumsal hassasiyetle, mekân ve sokakların şekli, konutların birbiriyle olan komşuluk ilişkileri, pencerelerin sokağa açılma yönü gibi önemli pek çok planlama kararları kültürel mirasa olan saygıyla şekillenmiştir.

-Yöreğe has -taş, kerpiç, ahşap gibi- malzemelerin kullanılmasına gayret edilerek korunmaya çalışılan bir diğer kültürel miras olan halk mimarisinin, yöredeki mekânları

farklı kıldığı görülmektedir. Bu malzemelerle inşa edilmiş olan yapılar; dış cepheleriyle buldukları sokağa ve doğal çevre silüetine kattığı estetik ve uyumlu dikkat çekmektedir. Ahşapla yapılan iç mekân düzenlemeleri ve dekorasyonlarda yaratılan eşsiz atmosfer nedeniyle halk mimarisini oluşturan öğelerin korunmaya değer birer kültürel miras olduğu görülmektedir.

-Yöreye has dokumacılık faaliyetlerinin de korunması gereken kültürel bir miras olarak yaşatıldığı ve konutların giriş avlu/bahçelerinde yer alan dokuma tezgâhlarıyla günlük yaşama dâhil edildiği görülmektedir.

-Bulunduğu bölge halkına ait dinî yaşam ve kutsalların referans alındığı ve simgesel mekânlar haline geldiği yapılara yön veren dinî ritüeller de birer kültürel miras olarak kabul görmektedir. Bu ritüellerin, mekân biçimi, lokasyon ve malzeme seçimleri gibi pek çok kararı etkilediği ve şekillendirdiği görülmektedir.

-Bulunduğu yöre için öne çıkan ve geçim kaynağı olan geleneksel ürün/gıda yapımı ve imalatı da yöresel ve kültürel bir gelenek olarak kabul edilmektedir. Ekonomik gelir ve turistik katkılar sağlayan geleneksel yiyeceklerin yapımı gibi faaliyetler, mekânların kullanım biçimlerini de doğrudan etkilemiştir.

-Anadolu'nun hemen her yerleşim alanında hâlâ gündemini koruyan bayramlaşma, taziye, düğün, doğum ve kutlama gibi bir araya gelinerek ortak duyguların paylaşıldığı dayanışma ruhu da önemli bir kültürel miras olarak kabul edilmektedir. Bu duyguların mekânı şekillendiren kararlara yön verdiği; sokak yapıları, konuta girmeden önceki avlu/bahçe, cami önü avlu/meydanı, köy meydanı ve kiraathane gibi pek çok mekânsal düzlemeye etki ettiği ve buna bağlı olarak mekânsal tasarım kararlarının verildiği görülmektedir.

Özellikle tarihi ve kültürel olarak önemli kabul edilen yerleşimlerin korunmasında somut veriler kadar somut olmayan verilerin de etkili olduğunu belirtmek mümkündür. Somut ve somut olmayan kültürel mirasın bir bütün olarak kabul edilmesi ve bunlara ilişkin koruma kararlarının sosyal ve mekânsal sürdürülebilirliği destekler nitelikte hassasiyetle yürütülmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Anadolu'nun sahip olduğu kültürel mirasa ait değerlerin sürdürülebilirlik çerçevesinde korunması, gelecek nesillere doğru bir şekilde aktarılması büyük önem arz etmektedir. Buradan hareketle yapılan çalışmanın, Anadolu yerleşimleri özelinde, tarihi yerleşmelerin somut olmayan kültürel mirasla birlikte bütüncül olarak korunmasına ve sürdürülebilirliğine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahunbay, Zeynep. *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. İstanbul: Yem Kitabevi, 2004.
- Akdoğan, Filiz ve Erdoğan, Elmas. "Sille (Konya) Yerleşiminin Sürdürülebilirliği için Ekolojik Tasarım Önerileri". *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi* 8(2): 119-132, 2011.
- Akipek, Serap. "Dünya kültürel ve doğal mirasının korunmasına dair sözleşmenin değerlendirilmesi". *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, 50(4): 13-39, 2001.
- Akyıldız, Nihal Arda ve Olgun, Tuba Nur. "Kentsel Büyümenin Etkisiyle Geleneksel Yerleşimlerde Yaşanan Sorunların Sürdürülebilirlik Bağlamında İrdelenmesi". Ankara: *VI. Uluslararası Fen, Mühendislik ve Mimarlık Bilimlerinde Akademik Çalışmalar Sempozyumu*, 198-210, 2019.
- Altman, Irwin. "The Environment And Social Behaviour", California:Brooks/Cole Publishing, 1975.
- Altman, Irwin ve Winsel, Anne M. "Personal Space: An Analysis Of E. T. Hall's Proxemics Framework", içinde (181-259), New York: Plenum Press, 1977.
- Blake, Janet. "Developing a New Standard-setting Instrument for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage: Elements for Consideration". Paris: Unesco, 2001.
- Çal, İsa. "Yerel Verilerin Geleneksel Mimari Üzerindeki Etkilerinin Sürdürülebilirlik Bağlamında Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi: Akseki-İbradı ve Piemonte-Val D'ossola Örneği". Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 2012.

- Çelik, Deniz ve Yazgan, Murat E. "Kentsel Peyzaj Tasarımı Kapsamında Tarihi Çevre Korumaya Yönelik Yasa ve Yönetmeliklerin İrdelenmesi". *ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi* 9(11): 1-10, 2007.
- Demirbağ, Hasan. "Malatyalı Ressamlar". Malatya: Malatya Kitaplığı Yayınları, 2012.
- Erdem, Rahmi ve diğer. "Sille, Bir Koruma Geliştirme Planı ve Sonrası". *Selçuk Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi* 25(2): 25-46, 2010.
- Eryazıcıoğlu, Erdem ve Cengiz, Hüseyin. "İnsan Hakları Odaklı Bir Kültürel Miras Sistemi İçin Değerlendirme Modeli". *Megaron Dergisi*, 13(4): 636-650, 2018.
- Geçen, Fahrettin ve Kösem, Aliseydi. "Türk Kerpiç Mimarisi ve Cumhuriyet Sonrası Kerpiç Evlerin Türk Resim Sanatındaki Yeri ve Malatyalı Sanatçıların Eser Örnekleri". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 5(11): 52-68, 2018.
- Gürçayır Teke, Selcan. "Geleneksel Tarzlar, Modern Modeller: Resmî, Resmî Olmayan Eğitim ve Somut Olmayan Kültürel Miras". *Millî Folklor* 100 (Kış 2013): 31-39, 2013.
- Holtorf, Cornelius. "The Changing Contribution of Cultural Heritage to Society". *Museum International*, 63: 8-16, 2011.
- Karakul, Özlem. "A Holistic Approach to Historic Environments Integrating Tangible and Intangible Values Case Study: İbrahimpaşa Village in Urgüp". Doktora Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2011.
- Köşklük, Nezihat. "Tarihsel Süreçte Dokumacılık - Mekân İlişkisinin Koruma Amaçlı Değerlendirilmesi: Tire - Kula - Buldan Örneği". Doktora tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2009.
- Labadi, Sophia. "UNESCO, Cultural Heritage and Outstanding Universal Value". Lanham: AltaMira Press, 2013.
- Metin Basat, Ezgi. "Somut ve Somut Olmayan Kültürel Mirası Birlikte Koruyabilmek". *Millî Folklor* 100 (Kış 2013): 61-71, 2013.
- Oğuz, Öcal. "Folklor ve Kültürel Mekân". *Millî Folklor* 76 (Kış 2007): 30-32, 2007.
- Oğuz, Öcal. "Terim olarak somut olmayan kültürel miras". *Millî Folklor* 100 (2013): 5-13.
- Oğuz, Öcal. "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Mekânı", *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?* içinde (87-90), Ankara: Geleneksel Yayınları, 2018.
- Öksüz Kuşçuoğlu, Gizem ve Taş, Murat. "Sürdürülebilir Kültürel Miras Yönetimi". *Süleyman Demirel Üniversitesi Yahya Akademi Dergisi* 2 (1): 58-67, 2017.
- Ölçer Özünel, Evrim. "İnsanlar, Gezegen ve Refah İçin Bir Eylem Planı: Somut Olmayan Kültürel Miras ve 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine Eleştirel Yaklaşım". *Millî Folklor* 116 (Kış 2017): 18-32.
- Selçuk, Hasan Tahsin. (2018). Mudurnu'da "Yerin Ruhü" üzerine değerlendirme. *2018 Uluslararası Mudurnu araştırmaları ahilik ve halk kültürü sempozyumu bildiri kitabı* içinde (366-386). Bolu: Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Skounti, Ahmed. "The Authentic Illusion". *Intangible Heritage* (ed. Laurajane Smith ve Natsuko Akagawa). Oxfordshire: Routledge, 74-92, 2008.
- Skounti, Ahmed. "The Authentic Illusion: Humanity's Intangible Cultural Heritage, The Moroccan Experience". (Çev. N. Avcı ve E. Karaman). *Söküm Sözleşmesi: Yönelimler, Eğilimler ve Eleştiriler* içinde (137-154). Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2009.
- Tapur, Tahsin. "Konya'da Tarihi Bir Yerleşim Merkezi: Sille". *Türk Coğrafya Dergisi* 53: 15-30, 2009.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi" 12.02.2020. <<https://aregem.ktb.gov.tr/TR-50837/somut-olmayan-kulturel-mirasin-korunmasi-sozlesmesi-hak-html>>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi" 12.02.2020. <<https://teftis.ktb.gov.tr/TR-50543/somut-olmayan-kulturel-mirasin-korunmasi-sozlesmesi.html>>
- Türkyılmaz, Dilek. "Somut Olmayan Kültürel Miras Çalışmaları Bağlamında Türksoy Bölgesel Seminerlerine İlişkin Bir Değerlendirme". *Millî Folklor* 100 (Kış 2013): 40-49, 2013.
- UNESCO Türkiye Millî Komisyonu. "İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi", 05.12.2020. <<https://www.unesco.org.tr/Pages/126/123/UNESCO-insani-somut-olmayan-kulturel-miras-temsil-i-tesi.html>>
- Vecco, Marilena. "A Definition of Cultural Heritage: From Tangible to the Intangible" *Journal of Cultural Heritage*, 11: 321-324, 2010.